

РОЛЬ ЮРИДИЧНОГО ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА В МЕХАНІЗМІ ПОДОЛАННЯ ПРОГАЛИН У ЗАКОНОДАВСТВІ

У правових системах континентально-європейського права юридичне тлумачення правових норм має досить важливе, а іноді й вирішальне значення. Це зумовлено особливою роллю судді, яка полягає не лише в його діяльності щодо формальних, попередньо встановлених нормативних актів, а й у застосуванні останніх у контексті правової системи виходячи з її фундаментальних принципів і цінностей.

Проблематика юридичного трактування норм права та його ролі в процесі подолання прогалин у законодавстві досліджувалася такими вченими, як О.В. Аверін, О.Т. Боннер, О.Н. Верещагін, Д.О. Туманов, С.П. Погребняк, С.П. Чередниченко, С.В. Шевчук та ін. Досить суттєвими для розуміння співвідношення прогалин у позитивному праві є питання щодо: (а) специфічних видів останніх і ролі юридичного роз'яснення правових норм у процесі подолання існуючих прогалин;

(б) поширювального тлумачення закону та його застосування за аналогією; (в) специфіки інтерпретації застосовуваних за аналогією норм, а також ролі офіційного тлумачення в процесі подолання прогалин.

Регламентуючи порядок реалізації прав і виконання обов'язків учасників правовідносин, норми права характеризуються високим ступенем формалізму, що значною мірою зумовило специфіку прогалин, що в них зустрічаються. Під прогалиною в позитивному праві розуміють повну або часткову відсутність (неповноту) встановленого законодавцем правового регулювання суспільних відносин у межах розглядуваного предмета [Див.: 6, с. 37; 16, с. 628]. Ідеться, зокрема, не лише про випадки, коли норми права немає взагалі, а й про ситуації, коли вона (або її частина) сформульована недостатньо чітко, в результаті чого маємо в наявності формальну прогалину. На думку О.Т. Боннера, фор-

мальна прогалина становить собою ситуацію, пов'язану з браком закону, який прямо давав би відповідь на те чи інше питання. Проте це не означає, що немає відповідної правової норми, і що в такому разі органу правозастосування доводиться певною мірою створювати її з урахуванням різних прийомів тлумачення законодавства [3, с. 39]. Погоджуючись з висловленою думкою вченого, Д.О. Туманов визначає це поняття як ситуацію, за якої правозастосовний орган має скоріше не створювати норму, а реконструювати її істинний логічний зміст [12, с. 99]. Досягти цього можна лише за допомогою трактування закону, яке, за влучним висловом О.В. Аверіна, є «найскладнішою інтелектуальною процедурою, що потребує як мінімум наявності 2-х умов: глибокого пізнання людиною не лише чинного законодавства, а й досить складних правил юридичної герменевтики» [1, с. 172].

За своєю природою тлумачення спрямовано на з'ясування справжнього змісту закону. При цьому необхідно зважити на те, що останній у зв'язку із властивістю людської мови може допускати існування декількох варіантів його розуміння. А тому інтерпретація не змінює і не скасовує закон, а лише конкретизує його, надає йому того значення, що закладено в ньому.

Необхідність тлумачення органічно пов'язана з використанням під час розробки правового акта прийомів і засобів юридичної техніки, які, у свою чергу, зумовлені декількома аспектами зовнішньої форми права, а саме: (а) формою зовнішнього словесно-документального викладу змісту правових приписів і (б) нормативним, спеціально-юридичним вираженням цього змісту. Разом із цими об'єктивними підставами потреба в тлумаченні пояснюється також недосконалістю викладення в нормі права волі законотворця. З огляду на це належне трактування правових актів сприяє усуненню недоліків їх форми. Неправильне або неповне використання прийомів і засобів юридичної техніки, хіби стилю правових актів можуть бути усунені шляхом тлумачення. Саме це надало підстави С.С. Алексєєву розглядати це поняття як свого роду продовження юридичної техніки, мета якого – забезпечити повноту й точність вираження волі законодавця, закріпленої в цих актах, як слід розкрити її й ефективно реалізувати [2, с. 505]. Отже, можемо стверджувати, що за посередництвом різних прийомів трактування законів долаються формальні прогалини.

У процесі реалізації права важливо не лише інтерпретувати той чи інший формально за-

кріплений правовий припис, а й роз'яснити його в цілому – його смисл, принципи, соціально-політичний зміст тощо. Лише поглиблене тлумачення може служити належним підґрунтям для індивідуального піднормативного регулювання й конкретизації норм, аналогії права, субсидіарного їх застосування відповідно до вимог законності. Для досягнення вказаних завдань органами правозастосування використовується поширювальне трактування, мета якого – розкрити дійсний зміст правової норми, який є ширшим за її буквально значення. При цьому вкрай важливо, щоб у процесі такого тлумачення закладений законодавцем її зміст залишався незмінним [12, с. 106]. Як слушно із цього приводу зауважує С.П. Погребняк, інтерпретатор повинен обирати варіант тлумачення в межах закону, а не поза ним [9, с. 126]. При цьому в основі інтерпретації має залишатися загальний смисл норми, який і визначає її основну мету.

Поширювальне тлумачення здійснюється судами й у результаті застосування конституційних норм про права людини та основоположні свободи, коли шляхом судової правотворчості додатково визначається їх зміст [15, с. 548]. Наприклад, Європейський Суд у справі *Yvonne van Duyn v. Home Office* (Case

41/74 *van Duyn v. Home Office*) установив нове правоположення в результаті роз'яснення змісту принципу юридичної визначеності, який, на його думку, означає, що заінтересованим особам належить мати змогу покладатися на зобов'язання, взяті державою, навіть якщо вони містяться в законодавчому акті, який загалом не має автоматичної прямої дії. Така дія зазначеного принципу пов'язана з іншим – з принципом відповідальності держави, який полягає в тому, що держава не повинна посылатися на власне порушення зобов'язань, щоб запобігти відповідальності. При цьому при схваленні певної концепції державою чи органом публічної влади вони вважатимуться такими, що діють протиправно, якщо вони відступлять від такої політики чи поведінки. Адже схвалення останніх дало підстави для виникнення обґрунтованих сподівань у фізичних осіб щодо додержання ними такої політики чи поведінки [17].

Наведений приклад беззаперечно свідчить про реалізацію одного зі шляхів розвитку права за допомогою тлумачення й суддівського права [9, с. 124]. Вважаємо, що слід погодитися з думкою С.П. Погребняка, який зазначає, що в деяких випадках інтерпретаційна і правозастосовна функції судової практики

фактично перетворюються на правотворчу. При цьому науковець констатує, що в межах романо-германської правової сім'ї правотворча функція судової практики, звичайно, не є основою, а виконується як додаткова, яка нібито доповнює правозастосовну чи інтерпретаційну діяльність судів, компенсує недоліки формально-юридичних джерел [8, с. 96, 97].

Як уже зазначалось, особливості актуальності проблема доповнення закону набуває при подоланні прогалин у законодавстві. У зв'язку із цим постає питання про необхідність розкриття особливостей тлумачення норм, застосовуваних за аналогією.

Серед правників-теоретиків вітає точка зору, згідно з якою, використовуючи закон за аналогією, суд чи інший правозастосовний орган має трактувати його так само, як і при звичайному оперуванні цією нормою, оскільки неприпустимим є пристосування правової норми до аналогічних відносин шляхом іншого її тлумачення, перенесення її в царину інших правовідносин. Отже, смисл правової норми при її застосуванні за аналогією викривляти недопустимо. Водночас треба мати на увазі, що кожна норма має свою галузеву (підгалузеву) й інституційну належність і пояснюється у взаємозв'язку з інши-

ми, що містяться у відповідній галузі або інституті. При використанні аналогії норма права запозичується й нібито трансформується правозастосовним органом у правовий інститут, у якому існує прогалина. Із цього випливає, що в конкретній ситуації така норма має тлумачитися не як частина інституту, з якого її запозичено, а як складник останнього, прогалину в якому вона покликана подолати [12, с. 107, 108]. Отже, застосовувана за аналогією норма в певному сенсі підлягає адаптації органом правозастосування.

Не менш важливим видиться питання офіційного тлумачення, яке відіграє надзвичайно важливу, а інколи й визначальну роль у праві. Пов'язано це з тим, що випадки автентичного трактування – досить рідке явище, тому цілком логічно, що особливого значення набувають так звані офіційні роз'яснення, що надаються вищими судовими органами. Указані повноваження ґрунтуються на нормах Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [10] (далі – Закон), відповідно до якого вищі спеціалізовані суди дають спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції (п. 4 ч. 1 ст. 32 Закону). З метою

забезпечення однакового використання норм права при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції Пленум вищого спеціалізованого суду узагальнює практику застосування матеріального і процесуального закону, за результатами чого теж надає роз'яснення рекомендаційного характеру з вищевказаних питань (п. 2, 6 ч. 2 ст. 36 Закону). Надання зазначених роз'яснень полягає насамперед у необхідності забезпечення однакового розуміння закону й оперування ним, завдяки чому досягається стабільність у розвитку відповідних правовідносин.

Водночас потрібно звернути увагу на те, що правові позиції, закріплені в таких рекомендаційних роз'ясненнях вищих спеціалізованих судів з питань застосування законодавства, джерелом права визнаватися не можуть, тому що становлять собою не що інше, як авторитетно-еталонне правозастосування нормативних правових актів. Значну роль офіційне тлумачення останніх відіграє також і у разі наявності формальних прогалин, коли за допомогою інтерпретації нормам права надається більш сучасне правове оформлення. Така діяльність, як правило, пов'язана з тлумаченням відповідних норм права, наданням їм ширшого або вузкого значення залежно

від ступеня зміни сутності відносин, які ними регулюються [12, с. 111].

В об'єктивній дійсності будь-який інтерпретаційний акт має допоміжний характер стосовно наявного нормативно-правового акта – предмета тлумачення, що знаходить свій прояв у застосуванні відповідних його норм [14, с. 56]. У результаті трактування утворюються так звані казуальні норми (їх ще називають вторинними), якими оперують, щоб вирішити певний правовий спір, конкретний випадок [5, с. 72-74]. Елемент суддівської правотворчості є особливо помітним при вирішенні так званих складних справ, які не можуть бути вирішені шляхом простого нормозастосування й розглядаються в умовах наявності таких недоліків правової системи, як недостатня чіткість правових приписів, неоднозначність їх розуміння, наявність прогалин у правовій регламентації відносин тощо. При вирішенні цієї категорії справ суддя використовує розширене правотворче тлумачення норми права, застосовує аналогію права й закону, здійснює судову дискрецію, тобто вибирає одне з декількох правомірних рішень [15, с. 547].

Зважаючи на тісну взаємодію правотворчої функції судової влади з правозастосовною й інтерпретаційною, деякі прав-

ники висловлюють думку щодо тотожності судової правотворчості й правотлумачення [Див.: 4, с. 41; 13, с. 174]. У підґрунті проблеми ототожнення цих двох понять лежать 2 групи причин. Перша з них пов'язана з особливостями судової діяльності в правових системах англо-американського типу, де, на відміну від романо-германського права, бракує чіткої розмежованості між правотворчою і правотлумачною діяльністю судових органів [7, с. 66, 147]. Інші причини змішування цих двох розглядуваних категорій полягають у чинниках, що викликають потребу наділення правотворчою функцією судових органів. Такою обставиною виступає передовсім невизначеність змісту нормативних приписів, якими суд має оперувати в процесі відправлення правосуддя [11, с. 4]. Ось чому для уникнення ототожнення понять «судова правотворчість» та «інтерпретаційна діяльність», а також з метою формулювання загальної конструкції «судова правотворчість» у юридичній

літературі єдиною умовою існування останньої пропонується встановити наявність прогалин у правовому регулюванні, які й виявляють юрисдикційні органи при відправленні правосуддя.

Таким чином, спираючись на наведені міркування, можемо дійти висновку, що тлумачення норм права є необхідним елементом механізму правового регламентування. Його значення полягає перш за все в забезпеченні повного й точного розкриття функцій правових актів як джерел і форм існування юридичних норм, інших змістовних елементів існуючої правової системи. За допомогою цієї процедури реалізується один зі способів розвитку права, відповідно до концепції якого суд уповноважений здійснювати пошуки права за межами буквального змісту закону. Саме це дає змогу правозастосовним органам забезпечити вирішення юридичних справ у суворій відповідності конституційним принципам рівності, правової визначеності, законності й верховенства права.

Список літератури: 1. *Аверин А. В.* Правоприменительная деятельность суда и формирование научно-правового сознания судей: проблемы теории и практики / Под ред. *М.И. Байтина*. – Саратов: СГУ, 2003. – 308 с. 2. *Алексеев С. С.* Общая теория права: Учеб. – 2-е изд., перераб. и допол. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – 576 с. 3. *Боннер А. Т.* Источники советского гражданского процессуального права: Учеб. пособ. – М.: Юрид. лит., 1977. – 69 с. 4. *Верещагин А.Н.* Судебное правотворчество в России. Сравнительно-правовые аспекты. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 344 с. 5. *Давид Р., Жоффре-Спинози К.* Основные правовые системы современности: Пер. с фр. – М.: Междунар. отношения, 1996. – 400 с. 6. *Лазарев В. В.* Пробелы в праве и пути их устранения. – М.: Юрид. лит., 1974. – 185 с. 7. *Луць Л. А.* Сучасні правові системи світу: Навч. посіб. – Л.: Малий видав. центр юрид.

Питання теорії, історії держави та права й державного будівництва

фак. ЛНУ, 2003. – 247 с. **8.** Погребняк С. Вплив судової практики на юридичні акти в романо-германській правовій сім'ї // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – № 4 (35). – С. 92 – 99. **9.** Погребняк С. П. Роль основоположних принципів у застосуванні права // Пробл. філософії права. – 2008 – 2009. – VI – VII тт. – Київ – Чернівці: Рута, 2009. – С. 124 – 134. **10.** Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2010. – № 41-45. – Ст. 529. **11.** Стецик Н.В. Судова правотворчість: загальнотеоретична характеристика // Часопис Акад. адвокатури України. – 2010. – № 8 (3). – С. 1 – 6. **12.** Туманов Д. А. Пробелы в гражданском процессуальном праве: Дис. ... канд. юрид. наук 12.00.15. – М., 2007. – 184 с. **13.** Чередниченко С. П. Судебное правотворчество: сравнительно-правовое исследование: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. – М., 2005. – 203 с. **14.** Шаповал В. Офіційне тлумачення як функція Конституційного Суду України (проблеми теорії) // Вісн. Конституційного Суду України. – 1999. – № 3. – С. 52 – 57. **15.** Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. – К.: Реферат, 2007. – 640 с. **16.** Юридичний словник / За ред. Б. М. Бабія, В. М. Корецького. – К.: Головна ред. УРЕ, 1974. – 848 с. **17.** Court of Justice of the European Communities (CJEC): Judgment of 4 December 1974, Yvonne van Duyn v Home Office, Case 41/74 // Reports of Cases before the Court. – 1974. – P. 1337.

РОЛЬ ЮРИДИЧЕСКОГО ТОЛКОВАНИЯ НОРМ ПРАВА В МЕХАНИЗМЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ ПРОБЕЛОВ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

Matat Ю.И.

В статье исследованы природа юридического толкования, его особенности, а также роль в процессе преодоления пробелов в законодательстве. Акцентируется внимание на значении интерпретационной деятельности для реализации путей развития права. Сделаны выводы относительно необходимости проведения разграничения между судебным правотворчеством и деятельностью по трактовке норм права.

Ключевые слова: юридическое толкование, пробелы в законодательстве, правоприменение, развитие права, судебное правотворчество.

ROLE OF LEGAL INTERPRETATION IN THE MECHANISM OF LEGISLATION GAPS OVERCOMING

Matat Y. I.

The nature of legal interpretation, its peculiarities, as well as its role in the process of legislation gaps overcoming are examined in this paper. Attention is paid to the significance of interpretative activity for realization of law completion ways. Conclusions are made in relation to the necessity of delimitation of judicial lawmaking and rules of law interpretation activity.

Key words: legal interpretation, legislation gaps, law enforcement, law completion, judicial lawmaking.

Надійшла до редакції 17.01.2011 р.